

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

РИМСКА КОМУНИКАЦИЈА LEUSINIUM–SALLUNTO–ANDERBA²

САЖЕТАК. У раду се презентују подаци о римској комуникацији Leusinium–Sallunto–Anderba (Паник–Ријечани–Никшић) са успутним насељима. Од станице Ad Zizio (Моско или Укшићи у Љубомиру) пут је ишао источно на Leusinium (Паника код Билеће), потом преко станице Sallunto (Ријечани – источно од Билеће на путу ка Никшићу). Наиме, један крак је из станице Leusinium ишао источно преко станице Sallunto на Андербу, а други сјеверно у унутрашњост провинције Далмације, преко Гацка ка Подрињу. Археолошки налази (остаци римског насеља, пута, фрагменти миљоказа) са локалитета у Панику, Ријечанима и Никшићу (југ провинције Далмације) указују на то да је ово подручје релативно рано било повезано мрежом римских комуникација.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: римска комуникација, провинција Далмација, Leusinium (Паник), Sallunto (Ријечани), Anderba (Никшић).

¹ gligorijas@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта III 47023, *Косово и Метохија између националне идентитетске и евроинтеграције*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 17. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

Када је ријеч о геоморфолошким карактеристикама данашње источне Херцеговине и западне Црне Горе, које су улазиле у састав римске провинције Далмације – раније Горњег Илирика – треба поменути да се ради о изразито крашком терену. Једина могућност комуникације на овом брдовитом и тешко проходном подручју били су природни пролази кроз масиве Динарида. Путеви као објекти настали у једном времену носе обиљежја тога доба и прелазе у насљеђе будућим генерацијама које их користе и дограђују (Pašalić, 1958, стр. 139–175; Pašalić, 1959, стр. 61–73; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Sergejevski, 1964, стр. 93–95; Pašalić, 1965, стр. 243–248; Vojanovski, 1973, стр. 187–165; Vojanovski, 1974, стр. 15–36; Vojanovski, 1975, стр. 53–64; Vojanovski, 1977, стр. 67–98; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–278).

Остаци римских комуникација на подручју источне Херцеговине и западне Црне Горе (југу провинције Далмације) почињу се истраживати у другој половини XIX и почетком XX вијека, приликом трагања за трасом пута Епидаур–Скодра и Нарона–Скодра. У овом времену се описују искључиво њихови материјални трагови, без детаљнијег осврта на античке писане изворе. Постојање римских путева на источној обали Јадрана и у њеном залеђу познато нам је на основу археолошких остатака тј. миљоказа и трагова комуникација на терену те из античких писаних извора (ILJug 974–1018; Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; It. Ant. 337, 338, 339; Rav. Cosm. IV 16; V 14; Pašalić, 1958, стр. 139–175; Pašalić, 1959, стр. 61–73; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Sergejevski, 1964, стр. 93–95; Pašalić, 1965, стр. 243–248; Vojanovski, 1973, стр. 187–165; Vojanovski, 1974, стр. 15–36; Vojanovski, 1975, стр. 53–64; Vojanovski, 1977, стр. 67–98; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–278). Сви важнији римски путеви који се сматрају комуникацијама првог реда били су обиљежени миљоказима – каменим облим стубовима пресека око 40 цм, високим до 150 цм. На југу и југоистоку Далмације нађен је већи број ових споменика и њихових фрагмената. Већина их је анепиграфска, али има и примјерака са натписима. Миљокази су, иначе, највјеродостојнији докази постојања трасе римског пута, нарочито кад се налазе на свом првобитном мјесту, *in situ*, тј. поред комуникације (ILJug 974–1018; Pašalić, 1958, стр. 139–175; Pašalić, 1959, стр. 61–73; Pašalić, 1960, стр. 103–108; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Sergejevski, 1964, стр. 93–95; Pašalić, 1965, стр. 243–248; Vojanovski,

1973, стр. 187–165; Војановски, 1974, стр. 15–36; Војановски, 1975, стр. 53–64; Војановски, 1977, стр. 67–98; Војановски, 1988, стр. 75–87; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–278).

За наш рад су посебно значајни епиграфски (ILJug 999; ILJug 1012) и анепиграфски миљокази нађени поред римске комуникације *Leusinium–Salluntum–Anderba* (ILJug 974–1018). Приликом истраживања на терену, осим миљоказа и остатака пута (колотоцине, насипи, ивичњаци, калдрма), наилазили смо на усјеке, остатке трагова мостова и епиграфске споменике. Тако су на подручју Паника (*Leusinium*), Ријечана и Никшића пронађени епиграфски споменици, трагови моста и пута који је ишао правцем *Leusinium–Salluntum–Anderba* (ILJug 599–601; ILJug 647; ILJug 1852; ILJug 1853; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Sergejevski, 1964, стр. 93–95; Војановски, 1973, стр. 187–165; Војановски, 1977, стр. 67–98; Самарџић, 2014, стр. 357–371; Самарџић, 2015, стр. 171–278).

Поред материјалних остатака, основ за успјешно истраживање античких комуникација у источној Херцеговини и западној Црној Гори представља писана изворна грађа, док посебно драгоцене податке пружају организована археолошка истраживања, рекогносцирање терена, као и случајни налази. Од писаних историјских извора који су значајни за утврђивање трасе римских комуникација на овом подручју, треба поменути Појтингерову таблу (*Tabula Peutingeriana*) (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470). Источну Херцеговину и западну Црну Гору су, од запада према југоистоку, пресијецале двије комуникације које су представљале саставни дио основног путног правца римске провинције Далмације: Аквилеја–Салона–Дирахијум. По Појтингеријани из станице Вид код Метковића (Narona XXII) комуникација је ишла преко станица Тасовчићи (Ad Turres XIII), Столац (Dilluntum XIV) и Градац код Људиња (Pardua XVI); и потом долазила у станицу Моско или Укшићи (Ad Zizio XXVIII), гдје се налазило раскршће путева. Један крак пута се из станице Моско или Укшићи одвајао према југу преко станица Требиње (Asamo XX), Цавтат (Epitauro XX), Рисан (Resinum XX), Улцињ (Vicinium XV), Будва (Batua XX), и Скадар (Scobre). Други крак се из станице Ad Zizio одвајао источно, идући кроз унутрашњост провинције преко станица (*Leusino* XII) – Паник, (*Sallunto* XVII) – Ријечани, (*Sanderua* VI) – Никшић, (*Varis* XI) – највјероватније Повија, нема прецизне убикације, (*Sallunto* XVIII) – претпоставља се да се налази између Спужа и Повије, (*Nalata* X) – такође нема прецизне убикације, сматра се да је треба

тражити код Спужа, (Bersumno XVI) – Подгорица, (Sinna XX) – налази се вјероватно код Вуксан Лекића, (Scobre) – Скадар, гдје су се спајала оба крака пута (Tab. Peut. 467, 468, 469, 470; Шкриванић, 1975, стр. 50–51).

Itinerarium Antonini наводи нешто другачије податке: Вид код Метковића (Narona XXV), Столац (Dallunto XXV), Паник–Билећа (Leusinio XL), Никшић (Andarba XXVIII). Антонинов итинерар доноси само збирне дистанце раздаљине, не наводећи све станице као Појтингеријана (It. Ant. 337, 338, 339).

Равенски Географ у свом итинерару, на комуникацији која иде изнад обале мора, кроз унутрашњост провинције Далмације, наводи градове сљедећим редосљедом: *Burzumon Medione, Anderba...* (Rav. Cosm. IV 16; V 14).

Са локалитета Моско или Укшићи на Љубомирском пољу (Ad Zizio XXVIII) једна комуникација се одвајала према истоку правцем данашњег пута Укшићи–Моско, који је према конфигурацији земљишта и најповољнији. Њена траса пролази тереном зараслим у шикару, на коме су тешко видљиви трагови пута. Друга комуникација са овог раскршћа ишла је према југу у правцу Јасена, преко Врпоља и Цидријана. Прва је, као саставни дио дионице Нарона–Андерба, у великом луку кроз унутрашњост провинције издијала у Скодру (сл. 1), док се друга од станице *Ad Zizio* одвајала према југу повезујући Епидаурум и Олцинијум обалом мора и спајала се са претходном комуникацијом такође у Скодри. Трасом пута која је од раскрснице *Ad Zizio* ишла источно до Моска, доминирала су два утврђена пункта, на Градини у Бориловићима и Градини у Моском, на којима су констатовани остаци римских зграда (Ballif, 1893, стр. 36–38, 104; Sergejevski, 1962a, стр. 79–80; Sergejevski, 1962b, стр. 111–113; Војановски, 1973, стр. 164–165). На подручју Моска и Скроботног, са обје стране комуникације налази се већи број разбацаних тумула, а констатовани су и трагови римских зграда (Radimsky, 1894, стр. 97–103; Sergejevski, 1962a, стр. 79–80). На удаљености од једног километра, сјевероисточно од Моска (у атару села Жудојевићи, на локалитету Кленак), нађени су фрагменти три миљоказа без натписа. Даље, у сјевероисточном правцу, у атару села Жудојевићи, у предјелу Скроботна (на локалитету Погледало, око 1,5 км од Кленка), нађен је уломак миљоказа без натписа, док су недалеко од претходне станице, у Бојановом Долу под Врачевицом, пронађена четири уломка два миљоказа без натписа. Од Скроботна је траса пута нагињала према истоку, прошавши Бојанов До, и пролазила поред врха Враче-

вице (Sergejevski, 1962a, стр. 79–81). Даље је траса пута ишла источније до Мостине на Требишњици. Ова комуникација, као и остале у Далмацији, у почетку утврђивања римске власти на овом подручју била је вјероватно осигурана стражарницама. Сматра се да су такве стражарнице постојале на градини у Бориловићима (Врпоље) и Моску. Једна таква утврђена стражарница налазила се и на врху Врачевице, изнад Паника, гдје су пронађени остаци римског објекта (6x4 м), с великим бројем уломака цријепа. Сматра се да је са овог утврђења надгледан и обезбјеђиван прелаз преко ријеке Требишњице (Radimsky, 1894, стр. 97–103; Војановски, 1973, стр. 164–166).

У римско доба се развило веће насеље на локалитету данашњег Паника који је идентификован са Леусинијумом. Локалитет Паник се налази јужно од Билеће, на десној обали Требишњице. Д. Сергејевски је приликом истраживања пута Епидаурум–Андерба открио остатке римских грађевина. Он је поставио и раширио хипотезу да се на Панику налазило насеље и путна станица *Leusinium*, коју наводе римски итинерари (Д. Сергејевски наводи да је прије њега римске остатке на локалитету Паника уочио В. Радимски (Sergejevski, 1962b, стр. 112; Wilkes, 1969, стр. 167, 252–261, 473; Војановски, 1973, стр. 164–166). Другачије мишљење имао је Х. Конс, који станицу Леусинијум смјешта у Требиње, а слиједили су га А. Мајер и Е. Пашалић (Cons, 1882, стр. 370–371, 380, 390–398; Mayer, 1940, стр. 141–145; Раšалић, 1960, стр. 63–64). К. Милер и Х. Киперт Леусинијум убицирају у Гранчарево (Требиње) (Шкриванић, 1975, стр. 50–51), В. Томашек у Зупце (Требиње) (Tomaschek, 1880, стр. 548–549, 553), М. Хернес у Попово поље (Hoernes, 1881, стр. 146–150).

У модерној историографији се сматра да је у Леусинијуму траса римске комуникације прелазила са десне на лијеву обалу Требишњице. О постојању моста свједочи топономастика и, што је далеко значајније, један епиграфски извор. Мјештани тврде да се темељи римског моста могу видјети на мјесту Мостине када опадне водостај Требишњице. Постојање моста потврђује гранични натпис уклесан у живу стијену, на удаљености од једног километра низводно од Мостина, пронађен 1959. године. *L. Funi-sulanus Vet/onianus leg(atu)s pr(o) pr[aet(ore)] / [po]ntem et terminos / [re]novari ius(s)it per / T. Cas(s)ium Frontonem / o(ptionem) leg(ionis) III F(laviae) f(elicis) in / [fun]do Vesio (!) C() / S() C() D() L() V()*. Натпис говори о поправци моста и обнови међаша на ријечи Требишњици. Датира се у период између 80. и 83. године н. е., на основу помена

Луција Фунисулана Ветонијана, намјесника Далмације (80–83. године н. е.), по чијем налогу су и извршени поменути радови (ИЈуг 647. Уп. Jagenteufel, 1958, стр. 40–43; Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Alföldy, 1969, стр. 135; Војановски, 1973, стр. 92, сл. 11; Imamović, 1980, стр. 33–34, br. 3; Šačić, 2011, стр. 164–166).

Д. Сергејевски је сматрао да се траса пута од Леусинијума кретала до мјеста званог Мостине, те преко ријеке Требишњице излазила на превој села Кљаковица и Јарамазове куће, гдје је било стајалиште. Он је између станица Мостине и Јарамазове куће видио шест одломака миљоказа без натписа. Даље, траса пута се, по овом аутору, кретала на Кнеж До, гдје су пронађена три комада миљоказа без натписа. На овом локалитету, изнад куће Г. Кнежевића, било је стајалиште, на што указују и остаци миљоказа без натписа. Отуда је траса пута ишла на Копилов До, гдје је Сергејевски, уз помоћ мјештана, на локалитету Мезарине у подножју брда Стражиште – на источном крају Копилова Дола, на удаљености око 1,5 км од претходног стајалишта – пронашао шест одломака миљоказа без натписа. Од Мезарина римска комуникација продужава на исток, пењући се постепено по обронку брда Стражиште до села Дрпе. У Дрпама се спајала са савременим путем Петровићи–Тупан. У овом селу поред Задужбине–бунара, тачније на њиви Мрамор, налази се стајалиште са једним већим и шест мањих комада миљоказа без натписа. Римска цеста се овдје поклапа са садашњим путем Петровићи–Дрпе–Велимље. Од Задужбине–бунара римска цеста продужава ка истоку, све до Ријечана. Ова траса пута и данас служи као локални пут (Sergejevski, 1962a, стр. 73–105). Дуж цијеле трасе пута, на одређеним растојањима, налазе се бунари са водом, за које се сматра да потичу из античког доба. Римске власти су водиле рачуна да дуж комуникација обезбиде воду у овим безводним предјелима, па су због тога градили бунаре уз саобраћајнице. Антички бунари на описаној комуникацији налазе се у Кљаковици, Дрпама, Кардуша-води, Тупану и Ријечанима. Кардуша-вода је удаљена око 1,5 км од претходног стајалишта и Задужбине–бунара (Sergejevski, 1962a, стр. 73–105; Самарџић, 2014, стр. 211–281). Око 100 метара источније од Кардуша-воде Д. Сергејевски је пронашао девет одломака миљоказа без натписа. Око 1,5 км од претходног стајалишта налази се Матарушко гробље које лежи на Тамуровом брду. Источније, 200 метара од гробља, на локалитету Тупан, пронађени су одломци од девет миљоказа без натписа. Од Тамуровог брда римска цеста иде ка истоку. Терен је тешко проходан и зарастао

у шикару. Од Тупана, односно Тамуровог брда, источно, на удаљености од 3 км, на каменитом тлу се налази стајалиште Врање Присоје. На његовом ширем платоу пронађено је седам одломака миљоказа без натписа (Sergejevski, 1962a, стр. 73–105). Око 1,5 км источније од стајалишта Врање Присоје, римска комуникација је долазила у станицу Ријечани. На овом локалитету је Д. Сергејевски пронашао неколико одломака миљоказа. На једном од њих налазе се трагови натписа исписани у три реда:]/[---]CAE[--- / - --]NIVS[--- / ---] ^ ^ ". По његовом мишљењу, натпис се може односити на Деција Херенија Етруска, сина Деција Трајана (249–251. године) који је 251. године добио титулу *Augustus*. Могуће је и да је ријеч о цару Лицинију (308–324. године). Међутим, Сергејевски ипак сматра да је то мање вјероватно, истичући да је раније на овој комуникацији проналазио миљоказе из времена Деција Трајана, и – судећи по облику слова – предност даје могућности да је миљоказ постављен у част његовог сина, тј. да је миљоказ из 251. године. Сергејевски наводи и могућу допуну трећег реда, гдје би умјесто *s(emper) Aug[ustus]* могло да стоји *[Etruscu]s Aug(ustus)* или чак и *Decius* (Sergejevski, 1962a, стр. 73–105). Шашели пак трећи ред чита као *s(emper) Au[gustus]* или *[Etruscu]s Au[g.] S.* (ILJug 999).

Од стајалишта у Ријечанима цеста се пружала према истоку преко ријечанске долине и поред Будетине Градине, са њене јужне стране. Од овог је локалитета један крак цесте ишао према истоку преко Подбожура за Андербу, док се други крак пута, према претпоставци Д. Сергејевског, одвајао према југозападу. То су потврдили и неколика фрагмента миљоказа (без натписа) из атара села Маочићи у близини Ријечана. За овај крак римског пута, који је највјероватније ишао преко Грахова – према Д. Сергејевском – исходиште треба тражити на обали Боке которске, односно у Рисну (Sergejevski, 1962a, стр. 73–105). М. Паровић Пешикан је потврдила наводе Д. Сергејевског, детаљно истражила претпостављену комуникацију *Risinium–Salluntum* и утврдила њену трасу (Паровић–Пешикан, 1974, стр. 63–69).

Локалитет *Salluntum* је привукао пажњу истраживача захваљујући натписима пронађеним на некрополи на платоу Сунталије (центар села Ријечани). То су два надгробна споменика које је објавио још Н. Вулић 1905. године. Током времена један је пропао (ILJug 1852), а други је пренесен у Завичајни музеј у Никшићу (ILJug 1853). Оба надгробна споменика (плоче) имају облик правоугаоника и исте димензије: била су дуга 2,15 м, широка 0,55 м, а дебела 0,20 м (Vulić, 1905, стр. 172–175; Sergejevski, 1962a,

стр. 100–101). Претпоставља се да су ови надгробни споменици настали у исто вријеме, па се – с обзиром на исту величину и облик слова – датирају у I вијек н. е. У првом натпису се помиње Агирус, син Епикадов, *princeps* кастела Салтуе. У другом натпису се помиње Гај, Епикадов син, *princeps* заједнице Доклеата. Први натпис нас обавјештава о називу кастела и имену његовог управитеља (Vulić, 1905, стр. 172–175; Sergejevski, 1962a, стр. 101–102; Гарашанин, 1967, стр. 147–148, 173). Г. Алфелди наводи да су у првој половини I вијека н. е. Доклеати још били перепетрини. Чланови домаће аристократије нису још имали римско грађанско право. Међутим, романизација у Далмацији актуелна је већ са почетком Царства. Ширење романизације услиједило је кроз контакте са оближњим италским колонијама на приморју, као и кроз регрутovanje домаћег становништва. По Алфелдијевом мишљењу, Доклеати су римско грађанско право добили под Флавијевцима (69–96. године), када су префекти из редова римских официра замјењивани принцепсима из редова домаћег становништва. Вјерује се да је под овом династијом заједници додијељен и муниципални статус. Оснивање институције домаћег принцепса, који је био на челу заједнице, било је најбољи пут за стварање лојалне аристократије у круговима домородаца. То је био најважнији корак за укључивање домаћег становништва у живот римских градова (Alfoldy, 1965, стр. 144, 177).

Поред ова два натписа, откривена 1905. године, на локалитету Сунталија је пронађено још неколико фрагмената епиграфских споменика које је мјештанин Ријечана Ј. Спасојевић уступио Д. Сергејевском. На првом је сачувано само неколико слова у два реда:]bar d[--- / ---]v o[--- (ILJug 600). На другом споменику, тј. одломку плоче, видљиви су трагови малтера, као и остаци натписа:]/[---]ssius III coniu(gi) (ILJug 601). На истом локалитету је пронађен камен-облук висине око 50 цм, на чијој су глаткој површини урезана три слова – IΛV. Претпоставља се да је ријеч о камену међашу (ILJug 599). На крају треба напоменути да, и поред поменутих значајних епиграфских налаза, на Сунталији није било већих истраживачких подухвата. Кастел Салтуе, посвједочен у Агировом епитафу нађеном на некрополи на платоу Сунталије 1905. године, идентификује се са путном станицом *Salluntum* која се помиње у нашим изворима: на Појтинговој табли (Tab. Peut. 467, 468, 469) у Антониновом итинерару (It. Ant. 338) и код равенског Географа (Rav. Cosm. IV 16). Археолошки и епиграфски налази, као и подаци писаних извора, подударују се са лингвистичким

индицијама, које указују на еволуцију имена *Salthua–Salluntum–Сунџалија* (кастел–станица–модерни локалитет). Тако је назив кастела доказ о његовом континуитету (Теренска запажања. Уп. Sergejevski, 1962а, стр. 73–92; Шкриванић, 1975, стр. 52; Samarđžić, 2010, стр. 51–67). Смјештање станице Салунтум на локалитет Сунталије у Ријечанима у потпуности одговара раздаљинама на Појтингеровој табли и у Антониновом итинерару, ако се милијација односи на растојање од крајње тачке станице *Leusinium*, кроз чију територију је цеста пролазила, до крајње тачке станице *Salluntum*. Удаљеност између станица, коју наводе поменути извори (12 римских миља) приближно би одговарала данашњој километражи између Паника и Ријечана (око 20 км).

Као што смо претходно поменули, у Салунтуму нису организована систематска археолошка истраживања. Ми смо посјетили локалитет и лично се увјерили у стање на терену. Спровели смо истраживање путне комуникације *Leusinium–Salluntum* и истражили локалитет Сунталија. Приликом обиласка терена ослонили смо се на податке римских итинерара као и на закључке Д. Сергејевског. У току нашег истраживања, посебно смо обратили пажњу на геофизичке особине земљишта које су одредиле смјер овог пута. Правац комуникације на терену одређен је већим бројем раније пронађених миљоказа, као и према остацима насебина. Због тога сматрамо да се траса пута *Leusinium–Salluntum*, коју је предложио Д. Сергејевски, оквирно не може доводити у сумњу. Међутим, могуће су измјене на појединим дионицама, на што указују чињенице са терена које смо изнијели у овом раду.

Salluntum се простире у сјеверном дијелу ријечанске долине, а данас се овај локалитет назива Сунталија. Римска цеста је у Ријечане долазила са запада, а из њих одлазила у правцу истока. У Сунталији је било стајалиште, на шта указују остаци миљоказа без натписа. Данас су куће у Ријечанима разбацане по обронцима сусједних брежуљака. Западно од Сунталије налази се школа која не ради, а јужно од ње протеже се средњовјековна некропола. Остаци античког насеља само се назире. Највећи дио античких остатака са површине земље искоришћен је за изградњу кућа. Други дио је покрила наплављена земља. Обилазећи терен, на платоу испод Будетине Градине опазили смо да се испод земље назире остаци античких зидина. Д. Сергејевски у свом раду „*Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe*” наводи да Будетина Градина улази у комплекс Салунтума (Sergejevski, 1962, стр. 103). Она се

налази на истоку, око 1 км од ријечанске школе. Ријеч је о узвишењу које доминира цијелом околином. На врху градине налази се утврђење. Обилазећи терен, установили смо да је зидано малтером, а у њему и његовом окружењу и данас се на површини земље може запазити већа количина фрагмената цигле и праисторијске керамике. Зидови утврђења су преко два метра дебљине, са једним и данас видљивим улазом, док се друга два врло мало назиру (Теренска запажања).

Приликом обиласка локалитета Салунтум прикупили смо веће количине необјављеног археолошког материјала. М. Спасојевић и Ј. Спасојевић који се, као љубитељи старина, баве прикупљањем античких остатака са овог локалитета, уступили су нам или показали: – Пет бронзаних предмета. Први је хируршки нож дужине 20 цм. Ручка му је дуга 12 цм, а лист широк 15 мм. Ту су још игла, округли оков, копча, као и један неидентификовани предмет. Све их је, приликом пољопривредних радова, на свом имању пронашао Ј. Спасојевић 1968. године; – Темељ зграде димензија 8,50 x 5,50 м, зидан од обрађеног камена. Поред њега је Ј. Спасојевић пронашао већи број фрагмената стакла и керамике. Налазе је открио приликом чишћења њиве, почетком 1973. године; – Украсне предмете: бронзани привјесак и дињасту стаклену перлу плаве боје са рупом на средини, која је вјероватно била саставни дио огрлице; затим малу перлу ваљкасте форме и љубичасте боје, која је, највјероватније, имала исту функцију; те један пршљен, израђен од кречњака. Пршљен је вретенасте форме, са пробушеном округлом рупом промјера 5 мм. Вјероватно је служио као саставни дио неке огрлице. Налазе је Ј. Спасојевић открио приликом чишћења њиве почетком 1973. године; – Један камен римског жрвња пречника 30 цм, који нам је показао Ј. Спасојевић; – Један миљоказ, пронађен на комуникацији која је пролазила преко овог локалитета. Да би га сачувао, Ј. Спасојевић је миљоказ склонио у своје двориште. Натпис није читљив, јер је споменик прилично оштећен. Ј. Спасојевић је истом приликом пронашао већи број средбних и бронзаних новчића које нам није уступио; – Гробницу породице Епикада. У њеној близини су пронађена два раније поменути натписа објављена први пут 1905. године. Њене темеље је откопао М. Спасојевић 1995. године. Налази се 300 м од школе, са западне стране Ријечана. Објекат је облика квадрата, димензија 3,3 x 3,3 м. Дубина проналаска је од 0,5 до 0,7 м. Објекат је оријентисан у правцу исток–запад, а врата са промјером од 180 цм била су на јужној страни. Сваки комад окле-

саног камена у темељу био је повезан оловном кланфом; – Велики бунар за воду, близу темеља породичне гробнице Епикада (50 м западно). То је камена грађевина кружног облика, зидана од великог тесаног камена. Међутим, био је видљив тек његов горњи дио, док је остатак затрпан камењем и земљом. М. Спасојевић нам је саопштио да је лично слао остатке бунара на анализу. Резултати су потврдили да је из античког периода. Вјероватно је служио као главни извор воде за насеље и путнике на комуникацији *Ad Zizio – Leusinium – Salluntum – Anderba – Scodra*. Већ смо напоменули да је источна Херцеговина изразито крашко подручје, које није било посебно снабђено изворском водом ни у антици, ни данас. Због тога су бунари дуж римских комуникација на овом подручју чести (Самарџић, 2014, стр. 211–218); – Новчић, који је М. Спасојевић пронашао приликом пољопривредних радова на свом имању, 1996. године. Новац смо добили само на увид, не и на детаљнију анализу. Увидом смо установили да је примјерак из времена Хадријана (117–138. године): на аверсу је лик цара, окренут надесно, са лоровим вијенцем. Легенда је *HADRIANVS AVGVSTVS*. Лик и слова су јасни. На реверсу је мјесец који наткриљује седам звијезда, а са лијеве стране мјесеца су слова V и C; – Бронзани прстен са ознаком *VCE*, пронађен 1996. године. Прстен нам није уступљен већ смо га само погледали; – Фрагменти стакла, димензија 2 x 3 цм, са непотпуним натписом *V[---]A[---]*, такође су пронађени на овом локалитету 1998. године; – Фрагменти дијелог брачког мермера, присутни на цијелом овом локалитету, као и код Епикадове гробнице. Материјални остаци, које први пут презентујемо у овој студији, пронађени на овом локалитету, само се оквирно могу датирати у раздобље од I до IV вијека н. е. Највећи дио налаза уклапа се са онима из Нароне, Леусинијума, Дукље и Муниципијума С. На основу обиласка локалитета Салунтум, те остатака четвороугаоног утврђења које се назире на њивама Ј. Спасојевића и Т. Андријашевића, у центру Горњих Ријечана, као и на основу веће количине уступљених материјалних налаза, сматрамо ово имање кастелом. Међутим, не би требало искључити могућност да је Будетина Градина била првобитни центар кастела, који се касније проширио на посједе данашњих власника (За уступљени необјављени археолошки материјал са локалитета Салунтум захваљујем се свим претходно наведеним мјештанима Ријечана).

Од Будетине Градине римска цеста се пружала према истоку, поклапајући се вјероватно са путељком који је водио у истом

правцу до некадашње школе и жељезничке станице у Подбожуру. Удаљеност износи око три километра. Истраживачи сматрају да се стајалиште налазило у Подбожуру, гдје су на гробљу испод школе пронашли фрагмент миљоказа 0,97 м и у пресеку 0,40 x 0,38 м. Од овог мјеста према истоку све до цркве у Трубјели римска комуникација се поклапала са савременом саобраћајницом. По причи мјештана сматра се да је овдје било стајалиште на коме су се загубила неколика миљоказа (Sergejevski, 1962a, стр. 90).

Од Трубјеле источно се, од савремене саобраћајнице, одвајала римска цеста спуштајући се у Војин До и овом долином се пружала све до Никшићког поља. Такође и на овом локалитету је по причи мјештана раније било стајалиште миљоказа који су сада загубљени. На Пандурици (источни дио Војин Дола) код куће Д. Чолаковића нађена су два одломка миљоказа (спушки камен). На овом локалитету истраживачи су запазили остатке римске цесте (ширина око 3 м) која је пролазила по дну долине на око 350 м испод савремене саобраћајнице. Од овог стајалишта комуникација се спуштала источно у Никшићко поље према Сланском језеру. Да су код Сланског језера, око 1,5 км од раније помануте куће Д. Чолаковића, у ивичњак старе цесте уграђена два миљоказа увјерио се и Д. Сергејевски. Од Сланског језера према сјевероистоку, римска цеста је пролазила дубоко испод савремене комуникације, кроз село Кусиде (Sergejevski, 1962a, стр. 90–91). На овом локалитету је откопан одломак миљоказа (дужина 1м, пресјек 0,34 x 0,28) са натписом који је читљив: *Imp(erator) Caes(ar) / C. Iul(ius) Ve[rus] Ma[ximus] / ximinius [p(ius) fe]lix po[nt]ifex maxi[mus] / tr(ibunicia) [pot(estate)] / II imp(erator) III co(n)s(ul) / p(ater) p(atriciae) et C. Iul(ius) [Verus] / Maximus nobi[lis] / lissimu[s] Caes(ar) / A I (ILJug 1012).*

Римска цеста даље иде источно, поклапајући се са савременом комуникацијом преко испресијецаног терена који се назива Риђанске рупе, долазећи у село Штедим (Моштаница). На овом локалитету су откривени остаци античких зграда, налази римског новца као и четири одломка миљоказа (два велика и два мања). Сматра се да је римска комуникација пролазила Штедимом до цркве, а затим преко моста на Моштаници. Негдје око старог моста сматра се да је било стајалиште миљоказа, највјероватније на лијевој обали ријеке тј. на почетку тзв. Капина поља. Даље правац римског пута преко Никшићког поља истраживачи нису установили али претпостављају да је ишао југоисточном страном Поља, званом Сливље. Они не могу са сигурношћу рећи како је ишла римска саобраћајница од моста на Моштаници према Сливљу.

Сматра се да је од моштаничког моста пут ишао јужније до самог Никшића. Претпоставља се да је прелаз (мостом) преко Зете у сјеверном дијелу града код Вукова моста био далеко приступачнији. Истраживачи истичу да у самом граду Никшићу нема античких остатака, док су на подручју Капина поља нађени остаци античких насеобина, фрагменти цигле и одломци три миљоказа (Sergejevski, 1962a, стр. 91–92). М. Гарашанин претпоставља да се станица Андерба налази у близини Никшића (Гарашанин 1967, 170–172). Прашникар и Шобер наводе да се у околини Никшића налазе два значајна римска локалитета (Оградице у Озринићима и Моштаница у Штедиму), која би се могла убицирати као Андерба (Praschniker/Schober, 1919, стр. 98–101).

ЗАКЉУЧАК

У раду смо презентовали податке у вези са проблемом убикације путне комуникације *Leusinium–Sallunto–Anderba* (Паник–Ријечани–Никшић) на југу провинције Далмације. Од станице *Ad Zizio* (Моско или Укшићи у Љубомиру) пут је ишао источно на путну станицу *Leusinium* (Паника код Билеће), потом преко станице *Sallunto* (Ријечани – источно од Билеће на путу ка Никшићу) долазио у Никшић (*Anderba*). Један крак је из станице *Leusinium* ишао источно на Андербу, а други сјеверно у унутрашњост провинције Далмације, преко Гацка ка Подрињу. Археолошки налази (остаци римског насеља, пута, фрагменти миљоказа) са локалитета у Панику, Ријечанима и Никшићу (југ провинције Далмације) указују на то да је ово подручје релативно рано било повезано мрежом римских комуникација.

Приликом истраживања античких комуникација на југу провинције Далмације (источна Херцеговина и западна Црна Гора) ослањали смо се на наративну изворну грађу, епиграфске споменике, миљоказе, остатке мостова и пута на терену, размотривши и различита мишљења модерних историографа о убикацији станица. Јасно је да су различити правци трасирања путне комуникације *Leusinium–Sallunto–Anderba* довели и до разлика у убицирању путних станица (*Leusinium, Sallunto, Anderba*). Милијација између путних станица *Leusinium, Sallunto, Anderba* слагала би се са изворима уколико би почињала од крајње тачке оних мјеста кроз чију територију је комуникација пролазила. На основу обиласка локалитета Паник, Ријечани и Никшић, као и на основу података из Појтингеријане и Антониновог итинерара, сматрамо да се станица *Leusinium*, може убицирати у Паник; с тим да смјештај путне станице *Leusinium* у Паник одговара дистанци раздаљине прика-

заној на Појтингеријани и Антониновом итинерару ако се милијација односи на раздаљину од крајње тачке станице *Leusinium*, кроз чију територију је цеста пролазила, до крајње тачке станица *Sallunto* и *Anderba*. Међутим, мали је број налаза који би данас олакшали сигурну убикацију ових путних станица. Иако знатан број налаза иде у прилог тези да се антички *Leusinium* може убикирати у Паник код Билеће, *Sallunto* у Ријечане и *Anderba* у Никшић, остаје да се на овом подручју проведу систематска истраживања која би то и потврдила.

О важности овог крака пута свједоче фрагменти миљоказа са натписима који су пронађени *in situ*. За тачно датирање комуникације *Leusinium-Sallunto-Anderba* немамо неког значајнијег натписа. Такође, ни други извори не говоре о њеној изградњи. Сматра се да је трасу пута *Leusinium-Sallunto-Anderba*, на којој се налазе поменуте путне станице почео да гради намјесник Далмације Публије Корнелије Долабела (14–20. године), а да је завршена за вријеме цара Клаудија (41–54. године). Додатне поправке овог пута проведене су највјероватније у III и IV вијеку, о чему свједоче поменути натписи пронађени у атару села Ријечани (Никшић) и Паник (Билећа). Како видимо, у наративним и картографским изворима често се не слажу подаци о путним станицама и удаљености између њих. Противрјечност информација из историјских извора, у односу на стање на терену, утицала је на настанак бројних и различитих мишљења у вези са овим питањима.

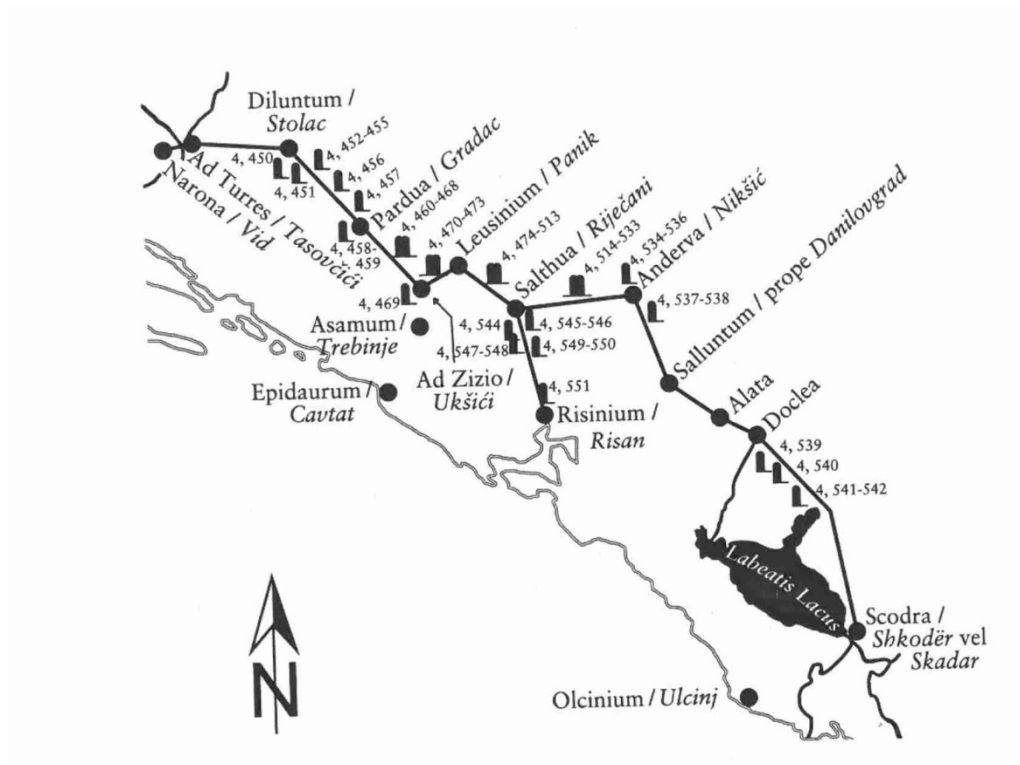
СКРАЋЕНИЦЕ	АЕМ	Archaeologisch–epigraphische Mittheilungen aus Osterreich–Ungarn, Wien
	АНУ БиН	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo.
	JAZU	Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
	RE	Paulys–Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart– München.
	СКА	Српска Краљевска Академија, Београд.
	САНУ	Српска академија наука и умјетности, Београд.
	СБИ	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
	CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.

ИЗВОРИ	Itinerarium Antonini, <i>Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum</i> , Ed. G. Parthey / M. Pinder, Berlin 1848.
	Itineraria Romana, <i>Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana</i> , Ed. C. Müller, 1916.
	Kolbt, A. / Walser, G. / Jansen, U. (2012). <i>Miliaria Imperii Romani, Illyricum et provinciae Evropa Graecae</i> . Berlin: De Gruyter.
	Ptolemaei, C., <i>Geographia</i> , Ed. C. Müller / C.P. Fischer, Firmin Didot, Paris 1883.
	Ravenatis, <i>Anonymi Cosmographia</i> , Ed. M. Pinder / G. Parthey, Berlin 1860.
	Corpus Inscriptionum Latinarum, Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum, ed. Th. Mommsen, Voll. III, Berolini 1873.
	Šašel, A. et J., Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, <i>Situla 5</i> , Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1963.
	Šašel, A. et J., Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, <i>Situla 19</i> , Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1978.
	Šašel, A. et J., Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, <i>Situla 25</i> , Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1986.

- ЛИТЕРАТУРА Гарашанин, М. (1967). *Историја Црне Горе I*. Титоград: Научно дело.
- Паровић–Пешикан, М. (1974). „Римски пут Risinium–Salthua”. *Сџарина*, XXIII, 63–69.
- Самарџић, Г. (2014). „Забилешке о античким дунарима на комуникацији Diluntum–Salluntum”. *Радови Филозофској факултета* бр. 16 књ. 2, 211–218.
- Самарџић, Г. (2014). „Билешке о миљоказима са југа Далмације”. У: Ксенија Марицки Гађански (ур.), *Антика и савремени свијет – џумачење антике, Међународни џемајски зборник (357–371)*. Београд: Друштво за античке студије Србије.
- Самарџић, Г. (2015). *Источна Херцеговина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Шкриванић, Г. (1975). „Југословенске земље на Појтинговој табли”. *Monumenta cartographica Yugoslaviae*, I, 29–55.
- Alföldy, G. (1965). *Bevolkerung und Gesellschaft in der romischen Provinz Dalmatien*. Budapest: Mit einen Beitrag von Andras Mócsy, Akademiai kiado.
- Ballif, P. (1893). *Romische Strassen in Bosnien und der Herzegowina I*. Wien: VOM BOSNISCH–HERCEGOVINISCHEN LANDESMUSEUM.
- Bojanovski, I. (1974). *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Sarajevo: Posebno izdanje ANUBiH, Djela knj. XLVII, CBI knj. 2.
- Bojanovski, I. (1975). „Novi rimski miljokazi iz Ljubomira i Poljica kod Trebinja”. *Tribunia* 1, 53–64.
- Bojanovski, I. (1977). „Rimski natpisi iz doline Trebišnjice”. *Tribunia*, 3, 67–98.
- Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH Djela knj. LXVI, CBI knj. 6.
- Cons, H. (1882). *La province romaine de Dalmatiae*. Paris: Faculté des Lettres de Paris.
- Hoernes, M. (1881). *Alterthümer der Hercegovina (II) und der südlichen Theile Bosniens, nebst einer Abhandlung über die römischen Strassen und Orte im heutigen Bosnien*, Wien: *Sitzungsbericht der phil - hist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften*, XCIX, Bd. II. Heft, 799–819, 939–946.
- Imamović, E. (1980). „Međašni natpisi na području rimske provincije Dalmacije”. *Prilozi*, god. XVI, br. 17, 27–60.
- Jagenteufel, A. (1958). *Die Statthalter der romischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*. Wien: Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung, XII, Österreichische Akademie der Wissenschaften.

- Mayer, A. (1940). „Doprinosi poznavanju rimskih cesta u Dalmaciji”. *VAHD LI*, Split, 125–156+ Krt 1.
- Pašalić, E. (1958). „O hodološkim pitanjima u izučavanju antičke istorije (sa naročitim osvrtom na našu zemlju)”. *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, IX, 139–175.
- Pašalić, E. (1959). „Romischen Strassen in Bosnien und der Herzegowina”. *Archaeologia Jugoslavica* 3, 61–73.
- Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej Sarajevo.
- Pašalić, E. (1965). „Problemi istraživanja ilirskih i rimskih cesta u provinciji Dalmaciji”. *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. III, 243–260.
- Praschniker, C. / Schober, A. (1919). *Archaeologische forschungen in Albanien und Montenegro*. Wien: Academie der Wissenschaften in Wien schriften der balkankommission antiquarische abteilung heft VIII.
- Radimsky, V. (1894). „Gomile u Bilečkom kotaru u Hercegovini”. *GZM u BiH* VI, 97–103.
- Samardžić, G. (2010). „Zu Problemen der Ubikation des römischen Straßennetzes und der Raststätten Ad Zizio-Asamo in Süddalmatien”. *Belgrade historical review 1 (Београдски историјски гласник 1)*, 51–67.
- Sergejevski, D. (1962a). „Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe”. *GZM u Sarajevu*, XVII, 73–105.
- Sergejevski, D. (1962b). „Rimska cesta Naronā–Leusinium”. *GZM u Sarajevu*, XVII, 111–113.
- Sergejevski, D. (1964). „Borne frontiere romaine de Kosijerevo”. *Archaeologica Jugoslavica*, V, 93–95.
- Šačić, A. (2011). „*Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine*” (rukopis; magistarski rad). Sarajevo: Filozofski fakultet .
- Tomaschek, W. (1880). *Die vordalbanische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der eingrenzenden Gebiete*. Wien: Mitteilungen d. Geographischen Gesellschaft in Wien.
- Vulić, N. (1905). „Dva rimska natpisa iz Crne Gore”. *VHAD n. s. VIII*, 172–175.
- Wilkes, J. J. (1969). *Dalmatia*. London: University of Birmingham.

ПРИЛОЗИ

СЛИКА 1: КОМУНИКАЦИЈА LEUSINIUM–ANDERVA (MILIARIA IMPERII ROMANAI 2012, 224).

GLIGOR M. SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY
HEAD-OFFICE IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE ROMAN COMMUNICATION LEUSINIUM–SALLUNTO–ANDERBA

This paper presents the data about the Roman road communication *Leusinium-Sallunto-Anderba* (the present-day village of Panik – the city of Nikšić) with the settlements along the route. From the road station *Ad Zizio* (the present-day village of Mosko or Ukšići at the village of Ljubomir) the road led east to the road station *Leusinium* (Panik, near the city of Bileća), then over the road station *Sallunto* (the village of Riječani – east of Bileća, on the road to Nikšić). From the road station *Leusinium*, one branch of the road led east to the former Roman castrum *Anderba*, and another branch led north to the interior of the province of Dalmatia, via the present-day city of Gacko, towards the region of Podrinje. The archaeological finds (the remnants of a Roman settlement, road, fragments of milestones) from the sites in Panik, Riječani and Nikšić (the southern part of the province of Dalmatia) indicate that his area was, relatively early, connected with the network of Roman road communication. The importance of this branch of the road is testified by the fragments of milestones with inscriptions found *in situ*. There is no distinctive inscription that could ensure the precise dating of the *Leusinium-Sallunto-Anderba* road communication. In addition, no other sources give the details of its construction. It is believed that the Prefect of Dalmatia (14-20 AD), Publius Cornelius Dolabella, started to build the *Leusinium-Sallunto-Anderba* road route along which stood the above-mentioned road stations, and that it was completed during the reign of the Emperor Claudius (41-54 AD). Additional reconstructions of this road were most probably conducted in the 3rd and the 4th century, which is testified by the inscriptions mentioned, discovered in the area of Riječani (Nikšić) and Panik (Bileća). We can see that, in narrative and cartographic sources, there is frequently a discrepancy in the data on the road stations and the distance between them. The discrepancy between the information obtained from the historical sources and the finds in archaeological sites has generated a myriad of diverse opinions on these questions.

KEY WORDS: Roman communication, southern Dalmatia, *Leusinium* (Panik), *Sallunto* (Riječani), *Anderba* (Nikšić).

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).